

HÄRADSHAMMARS KYRKOGÅRD

Kulturhistorisk kyrkogårdsinventering

Häradshammars församling

Norrköpings kommun

Linköpings stift

Östergötlands län

2006

ÖSTERGÖTLANDS LÄNSMUSEUM

Raoul Wallenbergs plats • Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013-23 03 00 • Fax 013-14 05 62
info@ostergotlandslansmuseum.se • www.ostergotlandslansmuseum.se

HÄRADSHAMMARS KYRKOGRÅRD

Kulturhistorisk kyrkogårdsinventering

Häradshammars församling

Norrköpings kommun

Linköpings stift

Östergötlands län

Innehåll

Inledning	3
Bakgrund	3
Syfte	3
Kulturminneslagen och begravningslagen	3
Kulturhistorisk bedömning	4
Inventeringens uppläggning och rapport	4
Översiktskarta	5
Häradshammars kyrkogård	5
Kyrkogårdens omgivning	5
Häradshammars kyrka	6
Kyrkogårdens historik	7
Översiktlig beskrivning av vegetation m.m. – Karta	8
Beskrivning av kyrkogården	9
Beskrivning av enskilda kvarter	12
Kvarter A	12
Kvarter B	14
Källor	16
Exempel på gravvårdar med kulturhistoriskt intresse	17
Förklaring till exempellistan	17
Utvärderingskarta	18
Bilagor	
Exempellista	
Fotografier	

INLEDNING

Bakgrund

Ur kulturhistorisk synpunkt är kyrkogårdar och begravningsplatser bärare av en stor mängd information och de här platserna ger anledning till frågor av olika slag. Vad är typiskt för våra kyrkogårdar när det gäller vegetation, omgärdningar, gångar, gravvårdar m. m och finns det några regionala skillnader? Vad har varit gängse bruk under olika tider och vad kan vi få för historisk information bara av att gå på en kyrkogård? Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapen om våra kyrkogårdar och begravningsplatser genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering.

På uppdrag av Linköpings stift utför Östergötlands länsmuseum inventeringen av kyrkogårdar/begravningsplatser inom den del av stiftet som ligger inom Östergötlands län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades under år 2002. Projektet beräknas vara avslutat vid utgången av år 2006. Inventeringen berör de till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdarna/begravningsplatserna som omfattas av kulturminneslagen. Lagen gäller de begravningsplatser som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Denna rapport utgör en delrapport i inventeringen vars resultat kommer att sammanställas och analyseras i en stiftsövergripande rapport.

Syfte

De stiftsövergripande inventeringarnas syfte är:

- att lyfta fram och öka förståelsen för kyrkogårdarnas och begravningsplatsernas kulturvärden och att främja kontakterna mellan kyrkan och kulturmiljövården
- att ge ett underlag för församlingarnas/samfälligheternas planering och förvaltning av kyrkogårdarna/begravningsplatserna och ett underlag för vård- och underhållsplaner
- att sammanställa ett enhetligt och tillgängligt kunskapsunderlag med beskrivning av och historik för den enskilda kyrkogården/begravningsplatsen samt en bedömning av de kulturhistoriska värdena. Inventeringen blir samtidigt en samlad dokumentation och överblick av kyrkogårdar/begravningsplatser i stiftet från 2000-talets första decennium.
- att ge ett underlag för handläggning av kyrkoantikvariska ärenden och för bedömning av var det är särskilt viktigt att stödja insatser med kyrkoantikvarisk ersättning.

Kulturminneslagen och begravningslagen

Enligt Lag om kulturminnen m.m. (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans *kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser* vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar på kyrkogården. (Se vidare i bilaga om Kulturminneslagen.) Begravningslagen (SFS 1990:1144) säger att en gravvård ägs av den som betalar gravrättsavgiften. När gravrätten upphör har ägaren rätt till gravvården. Om gravrättsinnehavaren inte vill gör anspråk på gravvården inom 6 månader tillfaller gravvården upplåtaren, alltså församlingen. Vidare säger lagen: "Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av annat skäl

bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på platsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats”.

Kulturhistorisk bedömning

Alla gravvårdar bär på sin historia och kan berätta om en person, om en familj, om stilhistoria och om begravningsstraditioner. I rapporten anges exempel på typer av gravvårdar som utifrån olika grunder bedöms som kulturhistoriskt värdefulla. Generellt gäller att ålderdomliga gravvårdar från tiden fram till 1850 bör föras in i kyrkans inventarieförteckning. Detta gäller även gravstaket och gravvårdar i gjutjärn och smidesjärn liksom äldre vårdar av trä. Många andra gravstenar har också ett kulturhistoriskt värde som kan kopplas till gravvårdens utförande, t ex material och konstnärlig utformning eller ett lokal/personhistoriskt värde. Inventeringen omfattar i första hand enbart gravvårdar ute på kyrkogården. I flera kyrkor finns det dock gravvårdar som förvaras i kyrkan eller i lokal i anslutning till kyrkan. Ofta har dessa ett stort kulturhistorisk värde och bör tas med i kyrkans inventarieförteckning.

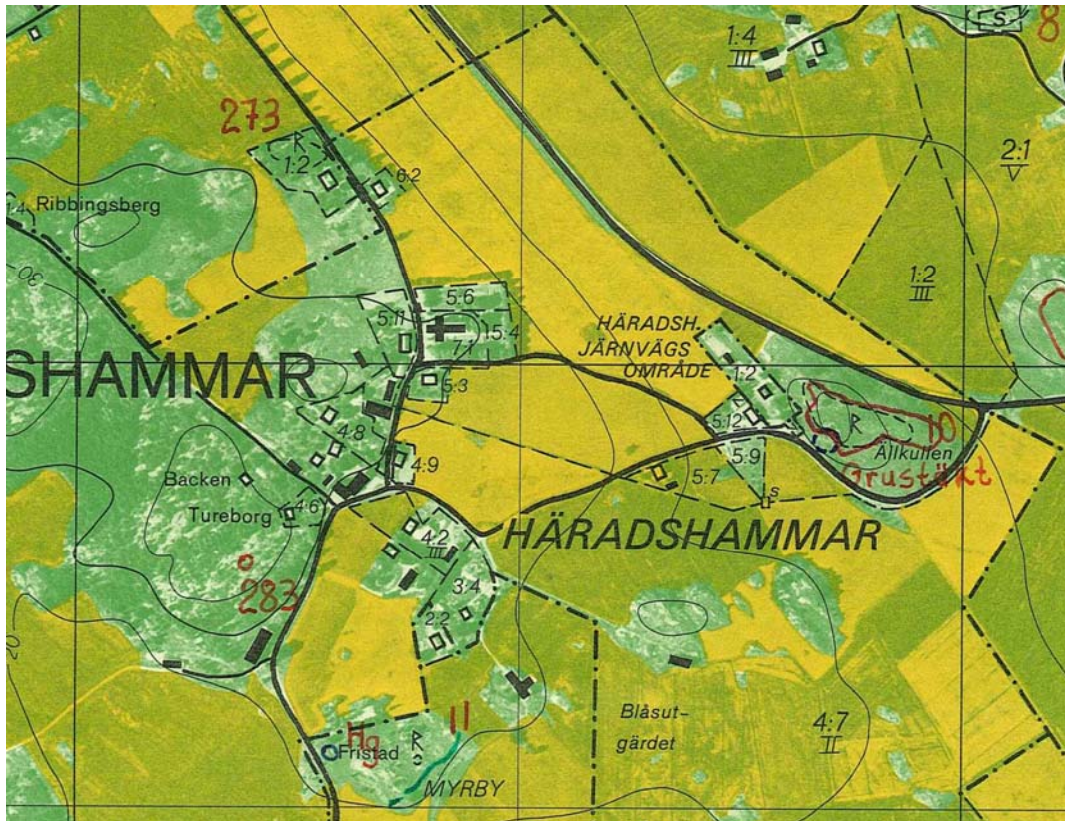
Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Linköpings stift, länsstyrelserna i Kalmar, Östergötland och Jönköping samt läns museerna i Jönköpings och Kalmar län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till dels varje enskild kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och i övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkogården samt en beskrivning i ord och bild av kyrkogården som helhet och de olika kvarteren/områdena. En kulturhistorisk bedömning görs av varje kvarter/område samt över kyrkogården i dess helhet. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gåtts igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens utveckling. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav ett antal bilder presenteras i rapporten. Delar av inventeringsmaterialet görs tillgängligt via Kulturmiljövårdens bebyggelseregister, ett informationssystem som förvaltas av Riksantikvarieämbetet (www.raa.se).

Fältarbete och rapport har utförts av antikvarie Jeannette Kreutz, Östergötlands läns museum 2006. Rapporten finns tillgänglig på Linköpings stift, Länsstyrelsen i Östergötlands län, Östergötlands läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Utsnitt ur ekonomiska kartans blad 086 89, Häradshammar, 1979.

HÄRADSHAMMARS KYRKOGRÅRD

Häradshammars kyrka ligger på Vikbolandet, öster om Norrköping. Kyrkan med omgivande kyrkogård angränsar i söder, öster och norr till åkermark. Väster om kyrkan leder en mindre asfalterad väg bort till några hus i nordväst. Den vitputsade gamla byskolan ligger mitt emot kyrkan på den västra sidan. Mellan skolan och kyrkan går vägen och innanför den, närmast kyrkan, finns en grusad parkering. I sydväst fortsätter den lilla vägen. I nära anslutning till vägen och kyrkan finns på södra sidan ett tvåvånings bostadshus. Utmed den södra muren leder en liten sandbelagd väg förbi kyrkan och slutar vid kyrkogårdens sydöstra ingång. Längre bort, förbi åkermark i öster och norr går Arkösundsvägen, väg nummer 209.

Kyrkogården har en fyrkantig planform. Kyrkan ligger på kyrkogårdens sydvästra del och kyrkans långhus är orienterat i öst/västlig riktning.

Kyrkogårdens omgivning

Kyrkan är belägen ca 25 km öster om Norrköping i ett uppodlat fornlämningsrikt spricklandskap. Kyrkbyn har kvar en oskiftad karaktär med flera gårdar som ligger kvar utmed bygatan sydväst om kyrkan. Två gravfält av yngre järnålderskaraktär ligger i byns närhet. Dessa har tillhört Hörseme (Häradshammars) by. Väster om kyrkan ligger en f d skolbyggnad, uppförd under 1800-talets andra hälft, vilken nu används som församlingshem. Lärarbostaden är uppförd på 1910-talet efter ritningar av arkitekt Werner Northun i Norrköping. Den fransålida prästgården är belägen ca 500 m nordväst om kyrkan.

Utsnitt ur häradsekonomska kartan 1868-77

Häradshammars kyrka

Häradshammars är en medeltida socken och omtalas som *Herseme* 1343. Kyrkan har en mycket komplicerad byggnadshistoria genom att den har brunnit vid två tillfällen, på 1570-talet samt 1806. Det är osäkert när den första stenkyrkan uppfördes. Den ska enligt beskrivningar ha varit tvåskeppig och tillhört en av landskapets största kyrkobyggnader. Kyrkans nuvarande utformning härstammar dels efter en omfattande ombyggnad 1792-1793 och dels efter den ödesdigra branden 1806. Efter branden nyuppfördes kyrkan av byggmästaren Casper Seurling, sannolikt efter ritningar av arkitekt P W Palmroth. Kyrkan erhöll ett rektangulärt långhus med ett något smalare rakslutet kor. Den äldre sakristian, som uppförts 1737 på norra sidan, behölls. Ett torn tillbyggdes i väster 1836 efter östgötabyggmästaren Abraham Nyströms ritningar. Exteriören präglas av den för tiden rådande nyklassicismen med putsade fasader och symmetriskt placerade stora, rundbågiga fönsteröppningar. Huvudingången är via tornet i väster men ingång finns även mitt på södra långhusmuren. Sadeltaket var ursprungligen spåntäckt, men är sedan 1925 belagt med skifferplattor. Interiören domineras av korväggens arkitektoniska uppbyggnad med en altartavla av Pehr Hörberg.

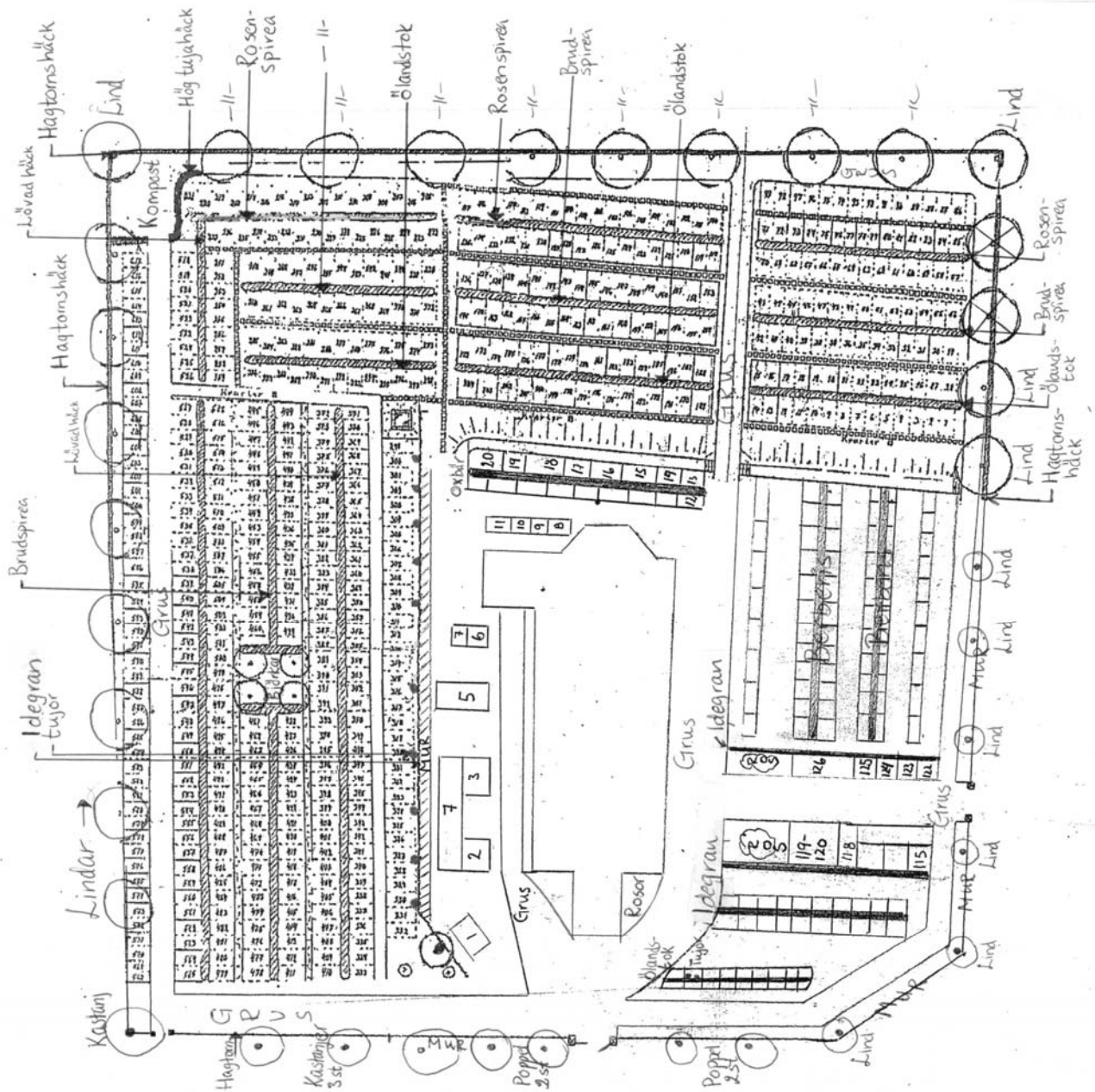
Kyrkogårdens historik

Kyrkogården har sedan medeltiden vuxit fram runt den medeltida kyrkan. Kyrkogården omgärdas av en granitmur med ingångar i väster och söder, med grindar i en enkel smideskonstruktion. En storskifteskarta från 1775 visar att kyrkogården omgärdas av en bogårdsmur, rektangulär till sin form utan räta vinklar. Kyrkogården har idag en regelbunden form och har utvidgats åt öster och norr.

Äldre flygfotografier från 1935 visar kyrkogårdens utbredning. Träd kantar kyrkogården i söder, öster och väster. Fotografiet nedan från 1958 visar trädkransen som nu även finns i norr. Innanför den yttre trädkransen finns ytterligare en trädkrans som syns tydligt på fotografiet från 1958. Den visar kyrkogårdens omfattning innan utvidgningen.

Foto 1958. Foto ur Östergötlands läns museums samlingar. På fotografiet syns tydligt den yttre och inre trädkransens olika åldrar.

Kartan visar vegetation på Häradsammars kyrkogård. Kartskissen är ihopsatt av inventeraren och bygger på två äldre kartor som visade de båda kvarteren var för sig. Dessa kartor, med en uppdatering av den nutida kyrkogården har satts samman. Denna enkla skiss gör inga anspråk på att vara skalenligt korrekt. Kyrkans ingång ligger i väster.

BESKRIVNING AV KYRKOGRÅRDEN

Kyrkogården är indelad i två kvarter, A och B. Kvarter A är beläget främst på kyrkans södra sida. Området närmast kyrkan, som hör till den äldsta delen, utgör kvarter A. Gravvårdar finns på södra, östra, norra och västra sidan. Kvarter B finns norr om den norra muren, nedanför kvarter A samt på den östra sidan nedanför den grässlänt som avgränsar de båda kvarteren.

Allmän karaktär

Kyrkogården inramas av trädkrans på alla sidor. Kyrkan är orienterad i väst-östlig riktning. Utvidgning har skett åt norr och öster, varpå kyrkan fått en mer centrerad position på kyrkogården. Rygghäckar finns över hela kyrkogården, och stora öppna gräsytor gör att kyrkogården får en öppen karaktär.

Omgärdning

Väster: en kallmurad halvmur av huggen, grå granit i stora block. Denna mur tillhör den äldre delen av kyrkogården. Senare har kyrkogården utvidgats åt norr. Den västra muren ersätts därför åt norr med en häck av klippt hagtorn, ca 0,9 meter hög.

Norr: en häck av hagtorn utgör inramning av kyrkogården. Den är ca 0,9 meter hög och klippt. På kyrkans norra sida finns den äldre norra muren kvar. Det är en stödmur som delar den äldre och den nya delen av kyrkogården. Den nya delen ligger lägre än den äldre.

Öster: en klippt hagtornshäck med inblandning av lövträd, främst lönn. Häcken är ca 1,2 meter hög.

Söder: en stödmur, kallmurad av huggen grå granit. Den är ca 0,8 meter hög. Muren har en del skador då den börjat ge vika åt söder, varpå stenar rasat in. Den södra muren övergår i sydost i en klippt hagtornshäck, ca 1,2 meter hög. Häcken går utmed en senare utvidgning av kyrkogården.

Ingångar

Väster: i väster finns två pargrindar. Dels en i den äldre muren, mitt framför kyrkans västliga ingång. Det är en järnsmidesgrind med fyrkantiga betongpelare med blomurnor ovanpå. Grinden är svartmålad och består av ovaler med våglinjer och med smidda kulor upptill. En likadan grind som denna finns i det nordvästra hörnet.

Söder: på den södra sidan finns två pargrindar. Den grind som vetter mot kyrkans södra långhussida är av samma modell som de två i väst. Grinden i sydöstra hörnet är av svartmålat järnsmide i rektangulärt mönster.

Västra sidan.

Södra sidan.

Nordöstra hörnet.

Nordvästra hörnet.

Vegetation

Runt omkring kyrkan går en trädkrans i väster, söder, öster och norr. Den består av nio stycken lindar på norra, samt nio, respektive åtta stycken på östra och södra sidan. På västra sidan står från norr till söder räknat fyra kastanjer och fyra popplar som utgör trädkrans.

Den trädkrans som på fotot från 1958 finns inne på kyrkogården utmed norra muren och östra sidan, finns inte längre kvar. På norra delen av kyrkogården ger fyra höga hängbjörkar, planterade i fyrkant, karaktär åt kyrkogården. Inne på kyrkogården finns utmed norra muren flera höga tujor, vilka utmärker sig i ett annars trädöst område.

Stora öppna gräsytor ger kyrkogården en öppen karaktär. På den norra delen, det som utgör kvarter B, löper rygghäckarna i väst-östlig riktning. I öster går de istället i nord-sydlig riktning. På den södra sidan går rygghäckarna i väst-östlig riktning. De rygghäckar som återfinns i kvarter B, den norra och östra delen av kyrkogården, består huvudsakligen av ölandstok och två typer av spirea (brud- och rosenspirea). På den södra sidan är två idegranshäckar nysatta. För övrigt finns två berberishäckar samt en rygghäck av ölandstok. I detta område finns också relativt nysatta, låga rosplanteringar.

Gångsystem

Runt omkring kyrkogårdens ytterkanter löper grusgångar av krossat, finkornigt grus. På södra sidan, närmast kyrkan, går en grusgång i väst-östlig riktning tills den vid gränsen mellan kvarter A och B vänder utåt och går upp i den södra grusgången. Mellan gravar i kvarter B finns inte några grusgångar, utan endast gräs.

Gravvårdstyper

Norr om kyrkan och i öster, i kvarter A, finns äldre, högresta gravvårdar. På södra sidan finns i huvudsak lägre, breda gravvårdar. I kvarter B finns främst gravvårdar av sentida, låga, breda typer.

Kyrkogårdens södra sida.

Kyrkogården sedd från nordost.

Minneslund

Någon minneslund finns inte. Enligt uppgift finns en idé att vid behov anlägga en minneslund i trädningen av björkar på norra sidan, kvarter B.

Byggnader

På kyrkogården finns inga byggnader utöver kyrkan.

Övrigt

Runt omkring grusgångarna finns belysning av modern art. Det är strålkastare och lyktstolpar med rund, glasklar kupa. Inom kyrkogården finns tre parkbänkar. De är nytillverkade i äldre stil av gjutjärn. En bänk finns i björkdungen på norra sidan. De andra två finns invid kyrkan till öster, respektive norr om kyrkan. På utsidan vid den västra muren finns en bänk av enkel plankkonstruktion utan ryggstöd.

Kulturhistorisk bedömning

Häradshammars kyrka och kyrkogård med dess murar, grindar och trädkrans bildar en väl sammanhållen miljö med mycket höga kulturhistoriska värden. Mellan kvarter A och B går den norra muren. Denna äldre mur visar på den tidigare yttre gränsen för kyrkogården. Kyrkan hade ursprungligen en placering nära den norra muren. Utvidgningen av kyrkogården har sedan skett åt norr, vilket har gett kyrkan en mer central position. De medeltida kyrkorna ligger ofta på den norra sidan av kyrkogården. Det finns flera ålderdomliga och påkostade grindar på Häradshammars kyrkogård. Dessa har ett högt kulturhistoriskt värde. Träden i trädkransen visar på det parkideal som blev vanligt på landsortskyrkogårdarna framförallt under 1800-talet. Lövträdens olika höjd visar på hur kyrkogården har utvidgats, med äldre respektive yngre trädplanteringar. Rygghäckarnas och grusgångarnas sträckning är värdefull att bevara då dessa håller samman, förstärker intrycket av gravraderna och ger struktur åt kyrkogården.

Enskilda gravvårdar kan ha ett högt eller mycket högt kulturhistoriskt värde. Det kan gälla ålderdomliga gravvårdar, gravvårdar med person- eller lokalhistoriskt värde eller gravvårdar av en speciell typ eller hantverksmässigt utförande. Exempelvis finns här sångerskan Zarah Leanders grav. Det finns ålderdomliga gravvårdar som obelisk, sten kors, öppen bok, järnsmides kors etc. Det finns även en grusgrav på kyrkogårdens södra sida. Grustäckta gravar var tidigare mycket vanliga på länets kyrkogårdar, men de har ofta lagts om till gräsgravar. Därför har de som finns kvar ett högt kulturhistoriskt värde. Det är främst på den äldre delen av kyrkogården som de flesta kulturhistoriskt intressanta gravarna finns.

På flera av gravvårdarna förekommer titlar. Dessa är kulturhistoriskt intressanta, eftersom de kan berätta mycket om en tracts sociala struktur och näringsliv. De titlar som förekommer på Häradsammars kyrkogård är bland annat flera kyrkliga titlar såsom "Kontraktsprosten", "Kyrkovärden", "Kyrkoväktaren", "Orgelnisten", "Kyrkoherden" etc. Den vanligaste titeln är "Hemmansägaren".

BESKRIVNING AV ENSKILDA KVARTER

Kvarter A Gravplats nr 1-216

Kvarteret omfattar gravplats nr A 1- 216 och ligger främst söder om kyrkan, samt det område i norr och öst som ligger precis invid kyrkan.

Allmän karaktär

Området har en enhetlig rygghäckskaraktär. Längst i väst går häckarna i nord-sydlig riktning. Efter grusgången i nord-sydlig riktning, övergår häckarna att orientera sig i väst-östlig riktning. Kvarteret har likartade gravvårdar, låga, breda. En grusgrav med smidesomgärdning utmärker sig. Typiskt för området är trädkransen som löper i väst-sydlig riktning. Mot kvarter B fortsätter trädkransen och ramar in kyrkogården.

Omgärdning

På västra sidan finns en halvmur som fortsätter på den södra sidan. Mellan kvarter A och B i öster utgör en grässluttning avskiljare. På norra sidan, mot kvarter B, går gränsen vid norra muren som från kvarter A ligger i markhöjd.

Ingångar

Till området finns två grindar. En grind finns i västra muren, vid den grusgång som leder fram mot kyrkans västport. Den grinden är av svartmålat järnsmide och har stolpar av fyrkantiga betongpelare med blomurnor ovanpå. Motivet på grinden utgörs av ovaler med våglinjer med smidda knoppar upptill. I den södra muren finns en likadan grind som i väst.

Huvudgrinden på den västra sidan.

Grind i sydöstra hörnet, (kvarter B).

Vegetation

Området kännetecknas av gräsgravar, med undantag av en grusgrav. Rygghäckarna är av ölandstok, idegran och oxbär. Invid kyrkan, på södra sidan finns en rosplantering. Vid den grusgång som går genom kvarteret i nord-sydlig riktning finns två rosplanteringar, en på vardera sidan om grusgången.

Gångsystem

Kvarter A och B sammanbinds av grusgångar i väst och sydöst.

Gravvårdstyper

Alldeles invid kyrkan på norra och östra sidan finns de äldre gravvårdarna. De är högresta stenar. Några äldre högresta vårdar finns även på södra sidan, där annars lägre och bredare gravstenar dominerar. En grustäckt grav med smidesomgärdning finns på den södra sidan. Titlar som finns på gravvårdarna i det här området är bland annat "Nämndemannen", "Hemmansägaren", "Rusthållaren", "Fjärdingsman" och "Skogsförvaltaren".

Gravvård nr 1 i kvarter A.

Gravvård nr 119-120, kvarter A.

Byggnader

-

Övrigt

I kvarteret finns två parksoffor av nyare tillverkning, men i äldre gjutjärnsstil. Lampor finns runt grusgången, mer koncentrerat vid entrén i väst. Det finns även strålkastare inom kvarter A.

Kulturhistorisk bedömning

Enskilda gravvårdar kan ha ett högt eller mycket högt kulturhistoriskt värde. Det kan gälla ålderdomliga gravvårdar, gravvårdar med person- eller lokalhistoriskt värde eller gravvårdar av en speciell typ eller hantverksmässigt utförande. Exempelvis finns här sångerskan Zarah Leanders grav. I detta område återfinns de äldsta gravarna med höga kulturhistoriska värden. Den enda grusgrav som finns minner om ett svunnet gravskick. Grustäckta gravar var förr mycket vanligt på våra kyrkogårdar i länet. Efterhand har de dock lagts om till gräsgravar. Därför är de grusgravar som finns kvar kulturhistoriskt intressanta. Inom kvarteret finns flera gravvårdar med titel. Titlar kan berätta mycket om en trakt med tanke på social struktur och näringsliv. De titlar som finns här är bland annat "Nämndemannen", "Hemmansägaren", "Rusthållaren", "Fjärdingsman" och "Skogsförvaltaren". Mellan kvarter A och B går den norra muren. Denna äldre mur visar på den tidigare yttre gränsen för kyrkogården, och har ett högt kulturhistoriskt värde. Rygghäckarnas och grusgångarnas sträckning är värdefull att bevara, då dessa håller samman och ger struktur åt kyrkogården.

Kvarter B Gravplats nr 1-216

Allmän karaktär

Den senare, utvidgade delen av kyrkogården åt norr och öster, utgör kvarter B. I området finns breda gräsytor mellan rygghäckarna och gravarna. Fyra björkar, centralt placerade på den norra delen, ger ett lummigt grönt intryck.

Omgärdning

I sydöst går en hagtornshäck, som fortsätter på den östra, norra och nordvästra sidan. Närmast norr om kyrkan går den norra stödmuren längs med kyrkan, som avskiljare mellan de båda kvarteren. Mot kvarter A, på den sydvästra sidan finns en grässlänt som skiljer den äldre och nyare delen åt.

Ingångar

I nordvästra hörnet finns en järnsmidesgrind. Grindstolparna utgörs av fyrkantiga betongpelare med blomurnor ovanpå. Grinden är svartmålad och består av ovaler med våglinjer och med smidda knoppar upptill. Den är likadan som de båda grindar som finns i västra respektive södra muren kvarter A. I det sydöstra hörnet finns ännu en järnsmidesgrind. Även den är svartmålad, men med rektangulärt mönster. Grindstolparna utgörs av betongblock, staplade på varandra. (Se bild under ingångar i kvarter A).

Vegetation

Inom kvarteret står fyra höga hängbjörkar i fyrkant på norra sidan. Utmed den norra muren går en idegränshäck varvad med höga tujor. I nordöstra hörnet står höga tujor som skydd mot en kompost som är belägen i hörnet av kyrkogården. På den östra sidan går ett system av rygghäckar i nord-sydlig riktning. De består av ölandstok och spireor (brudspirea och rosenspirea).

Gångsystem

Längs ytterkanterna från sydöst till östra, norra och västra sidan leder grusgångar. På den östra sidan går två grusgångar i öst-västlig riktning fram till kvarter A, där de övergår i varsin trappa och fortsätter in på kvarter A. Framför den norra muren finns en smal gräsmatta med enstaka gravar och framför dessa, på den norra sidan, går en grusgång i öst-västlig riktning. Allt grus som ligger på kyrkogården är krossat, finkornigt grus. Gravraderna sammanbinds av gräsytor.

Gravvårdstyper

Gravvårdarna är i regel breda och låga av granit. I området närmast öster om kyrkan finns en del äldre högresta vårdar. Inga grusgravar finns inom kvarteret. Gravvar som ligger i den så kallade allmänna linjen förekommer inte. Många gravvårdar har tagits bort. En del gravvårdar som står bredvid varandra är från samma år eller året efter. De är av ett sådant slag att det ligger nära till hands att anta att det rör sig om linjegravar. Men eftersom de är så få går det inte att följa någon tydlig linje. Systemet med linjegravar växte fram under slutet av 1700-talet. Det innebar att begravningarna skedde på linje varefter dödsfallen skedde. Äkta makar eller andra familjemedlemmar begravdes inte bredvid varandra. Från början innebar systemet troligen inte någon direkt "statuskillnad" men under 1800-talet övergick det till att bli en gravläggning för dem som inte kunde eller ville betala för en gravplats. Gravskicket upphörde på 1960-talet. Inom kvarteret finns ett fåtal gravvårdar med titel, exempelvis "Skogvåktaren", "Lantbrukaren", "Lantbrevbäraren", och "Hemmansägaren". Dessa är titlar som tydligt talar om att det är en landsorts kyrkogård.

Gravvård nr 155-156 i kvarter B, samt gravvård nr 453-455.

Byggnader

-

Övrigt

En parksoffa finns i den dunge av björkar som står mitt i det norra området.

I nordöstra hörnet finns en större komposthög. På västra sidan av kyrkan, i nordvästra hörnet, utanför grinden, finns en sopcontainer samt en komposthög.

Kulturhistorisk bedömning

Detta område utgörs av en utvidgning och har därför inte så stor andel äldre gravar. Det finns inte heller några följbara spår av så kallade linjegravar. Den norra muren är i gott skick och utgör den tidigare inramningen av kyrkogården. I denna del av kyrkogården är trädkransen av lind tät. Den har höga värden då den minner om ett äldre parkideal som sedan 1700-talet varit vanligt på stadskyrkogårdarna i länet. Från mitten av 1800-talet blev det även vanligt på landsortskyrkogårdar. Trädkransen ger en inramning av kyrkogården och skärmar av den från omgivningen. Rygghäckarna och gångsystemen är viktiga för kyrkogårdens struktur.

Källor:

Bogårdsmurar i Linköpings stift, Östergötlands län, inventering del 1-3, Grenberger Byggnadsrestaureringskontor 2004.

Broocman C F. Beskrifning öfver the i Östergötland..... . 1760.

Faksimilutgåva 1993.

Hansson, Hans-Erik m fl. Vård av gravstenar. Riksantikvarieämbetet. 2002.

Kulturhistorisk inventering av kyrkor och kyrkomiljöer utförd av Östergötlands länsmuseum 2003-2006.

Kulturmiljövård 6/98. Riksantikvarieämbetet. Stockholm 1989.

Kyrkobeskrivning för Häradshammars kyrka. Utgiven av Linköpings stiftsråds Kyrkobeskrivningsnämnd.

Ridderstad A. Östergötlands beskrivning. Andra delen. Stockholm 1918.

Tham W. Beskrifning öfver Linköpings län. Förra delen Stockholm 1854. Andra delen Stockholm 1855.

Theorell A, Wästberg P, Hammarskiöld H (foto). Minnets stigar. En resa bland svenska kyrkogårdar. 2001.

Widegren PD. Försök till en ny beskrivning över Östergötland. Första bandet 1817. Andra bandet 1828. Faksimilutgåva 1993.

Östergötlands länsmuseums topografiska arkiv.

Muntliga uppgifter – Rune Jonsson, kyrkvaktmästare.

www.lantmateriet.se.

www.ostergotlandslansmuseum.se

EXEMPEL PÅ GRAVVÅRDAR MED KULTURHISTORISKT INTRESSE

Förklaring till exempellistan

Exempellistan är indelad i två delar. Den första delen som innehåller uppgifter om kyrkogård, kvarter, gravnummer, material, efternamn, hemvist och årtal är en identifikationsdel. Under den andra delen anges en kulturhistorisk notering med uppgift om titel, gravplats och gravvård. Dessutom noteras eventuella skador och andra anmärkningar.

Kvarter: anges endast i de fall då kyrkogården är indelad i kvarter.

Numrering: görs efter gravkartan. Ofta kan det vara svårt att exakt lokalisera gravnumret, då gravbredd kan variera och många gravnummer intill varandra saknar gravvård. I vissa fall står äldre gravvårdar utan gravnummer bland övriga gravar och då ges de t ex beteckningen ”onumr. S om 042”. Stenar som står undanställda och bedöms ha ett kulturhistoriskt värde ges nya nummer.

Material: Här anges vårdens material. Beteckningen ”granit” används utan närmare specifikation av olika typer. Stenens färg förkortas **sv** (svart), **gr** (grå), **r** (röd), **gr/r** (grå/röd) osv.

Efternamn: I allmänhet det första efternamnet som står på gravvården.

Hemvist: Det geografiska namn som står på gravvården. Det kan röra sig om bynamn, gårdsnamn eller namnet på en mindre fastighet. I undantagsfall är det namnet på en plats som inte ligger i socknen.

F:a årtal och **S:a årtal:** anger det tidigaste respektive senaste dödsåret som står på gravvården. Är det endast ett årtal angivet står det i F:a årtal.

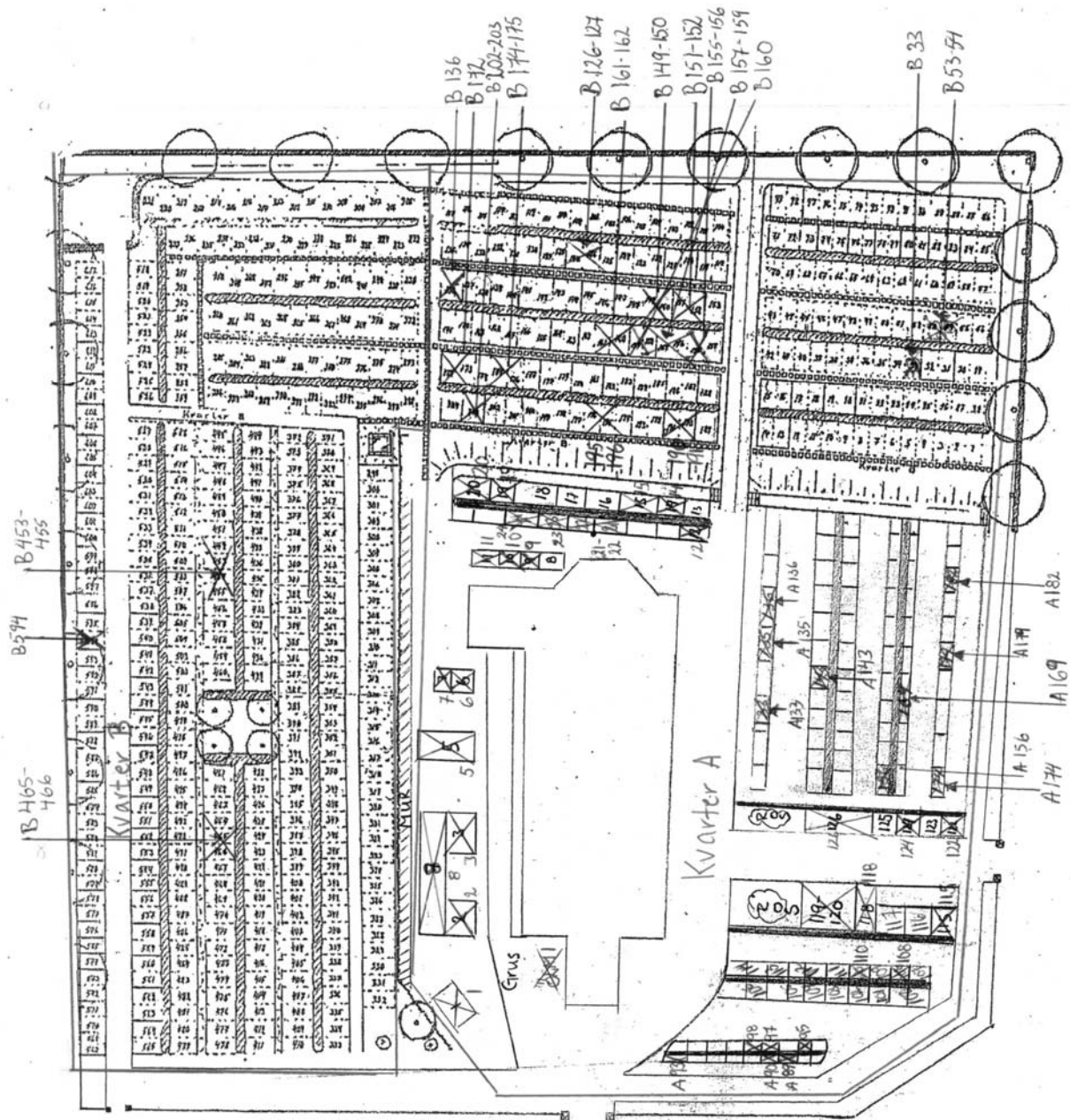
Titel: Samtliga yrkestitlar samt hemmansägare, rusthållare m m. Dessa gravvårdar bedöms ha ett kulturhistoriskt intresse oavsett vårdens ålder.

Gravplats: Gravplatsen är omramad av stenram, häck, järnstaket eller kedja. Själva gravplatsen är i allmänhet täckt med grus men i vissa fall med gräs.

Gravvård: Speciella typer av gravvårdar som t ex gjutjärnskors, träkors, håll, sköld, ålderdomlig sten m m.

Skada: Notering om eventuell skada, t ex rost på en gjutjärnsvård eller på ett järnstaket, sprucken kalkstensvård o dyl. Här noteras även om det är ovanligt mycket lava på framför allt kalkstensvårdarna.

Anmärkning: Här noteras om gravvården har ett lokalhistoriskt eller personhistoriskt intresse eller andra anmärkningar– L1, P1, A1 osv. Detta hänvisar till korta notiser i slutet av exempellistan.

Kartan visar Häradshammars kyrkogård med kvartersindelning. Kulturhistoriskt intressanta gravar är markerade med ett X. Kartskissen är ihopsatt av inventeraren och bygger på två äldre kartor som visade de båda kvarteren var för sig. Dessa kartor, med en uppdatering av den nutida kyrkogården har satts samman. Denna enkla skiss gör inga anspråk på att vara skalenligt korrekt. Kyrkans ingång ligger i väster.